

Олег Анатолійович Хатян

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ

Розвиток науки протягом XIX-XX ст. докорінно змінив як світогляд сучасної людини, так і її побут. Наукові надбання через розвиток ноосфери увійшли в побут сучасного суспільства та вдосконалили знаряддя праці завдяки засобам науково-технічного прогресу. Накопичені величезні інформаційні ресурси у вигляді бібліотек (в тому числі і електронні), банків даних наукової, економічної, інженерної, фінансової, культурної та іншої спрямованості. Освіта розповсюдила це високотехнологічне знання в обіг сучасного суспільства, як життєво необхідне (з відповідним корегуванням співвідношення загальнолюдських цінностей), починаючи від письма, рахунку, граматичних правил і простих математичних аксіом до надання розуміння діалектичних основ пізнання кожній освіченій людині. На додаток, інформаційна складова набула такої значущості в житті людства, що сутність особливостей сучасного стану постіндустріальної епохи та подальшого розвитку виражається семантикою поняття "інформаційне суспільство". Інформаційне суспільство спирається на інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) [1]. Як окрема науково-прикладна галузь, ІКТ разом з електронним урядуванням покликані бути інструментальним засобом усього процесу побудови нового суспільства та є запорукою ефективного впровадження державного регулювання і реалізації публічної влади державою. Це забезпечить позитивні зміни в життєдіяльності суспільства і людини, підвищить ефективність державного управління, продуктивність праці у всіх сферах економіки, рівень інформаційної безпеки людини, суспільства, держави, зокрема, України [2].

Тобто, можна сказати, що у світі (або іншими словами – уявленні людства про світ) склався додатковий, фактично реальний (матеріалізований світовою інформаційно-комунікаційною системою та інформаційними потоками, зокрема, з метою виконання комунікативної функції) простір життя суспільства, який завдяки своєму основному (і, мабуть, єдиному) носієві – інформації, своїм властивостям (пов'язаним з поняттям "структура") та ознакам отримав назву "інформаційний". Суспільний аспект цього явища висвітлено поняттям "комунікація".

З іншого боку, поняття "комунікації" має досить велике семантичне навантаження і, як процес, виникає за умов необхідності спілкування, навчання, супроводження бізнесових процесів та державного регулювання суспільних явищ. Таким чином, суспільні комунікаційні процеси утворюють певний "комунікативний простір", у якому інформація, напрацьована суспільством у вигляді інформаційних повідомлень, є провідною ланкою.

З середини XX-го століття наукове уявлення щодо понять інформації та комунікації сформувалось окремими галузями знань: "теорія інформації" та "теорія комунікації". Перша мала за основу уявлення суто фізичної природи про інформацію як сигнал, що передається каналом зв'язку з відповідними моделями. Друга мала певною мірою гуманітарну спрямованість, в основі якої лежить комунікативний процес (передача інформації від однієї людини (або групи людей) до іншої різними каналами за допомогою різних комунікативних засобів [3]). При цьому теорія комунікації має у своєму арсеналі велике різноманіття моделей в залежності від форми та протікання процесу. Деякі моделі мають безпосереднє походження від теорії інформації. Однак, природа зазначеного *інформаційно-комунікативного дуалізму* на сьогодні є явищем докорінно не вивченим. Про це свідчить, зокрема, відсутність інформаційно-комунікативної моделі, яка б у повній мірі враховувала особливості як інформаційного, так і комунікативного характеру. В загальному випадку невизначеність інформаційно-комунікативної сутності суспільної комунікації в умовах сьогодення потенційно стає загрозою хибних (суб'єктивних або упереджених) управлінських рішень та неузгодженості комунікаційних зв'язків між окремими органами держави, а відтак - становить загрозу суспільству та особі. Крім того, *актуальності* зазначеній проблемі додає нагальна необхідність здійснення аналізу міжгалузевих, зокрема, суспільно-економічних процесів шляхом впровадження методів (насамперед, автоматизації дослідження потоків електронних інформаційних повідомлень), властивих ІКТ, з огляду на перспективи розвитку інформаційного суспільства в нашій країні.

Докладна класифікація, аналіз моделей комунікації та сучасне уявлення щодо сутності комунікації в структурі людської цивілізації висвітлені в численних дослідженнях вітчизняних (Почепцова Г.Г. [4,5]) та зарубіжних (Василика М.А. [3]) науковців. Всеосяжні властивості інформаційного простору привернули увагу дослідників ще наприкінці минулого століття. Відповідний тренд відслідковується науковцями різних галузей знань. В багатьох роботах Семенюк Е.П. [6,7] наголошує про наявність іманентного зв'язку процесів формування інформаційного простору та явищ в культурологічному, економічному, соціальному та політичному аспектах особистого та суспільного життя. В монографії Цимбалюка В.С. [8] значна увага приділяється визначенням низки понять стосовно інформаційного права, що являють собою підґрунтя єдності теорії і практики у цій правовій галузі, які, на думку науковця, є чинником формування та розвитку інформаційного суспільства. Брижко В.М., Гальченко О.М., Цимбалюк В.С., Орехов О.А., Чорнобров А.М. наводять дефініції та надають тлумачення основним поняттям, що з'явилися останніми десятиріччями і використовуються суспільством для позначення когнітивних процесів у сфері інформатизації та зв'язку [9]. Втім, дуальна природа інформаційних процесів та багатогранність проблематики вивчення соціально-економічних явищ засобами ІКТ не знайшла відповідності у жодній моделі, що були досліджені автором. В той же час, глибинне розкриття інформаційно-комунікативної природи інформаційного простору через його модель, на думку автора, надасть змогу в майбутньому ґрунтовно означити його сутнісні властивості, важливі для визначення методології аналізу інформаційних потоків, як форми існування цього простору.

Мета статті

Беручи до уваги особливості інформаційних та комунікативних процесів що відбуваються у сучасному суспільстві, автор має *на меті* побудувати прикладну інформаційно-комунікативну модель суспільної комунікації. Для реалізації зазначеної мети слід виконати таке *завдання*: проаналізувати існуючі наукові погляди, моделі суспільної комунікації, щоб виділити на цій основі ланцюжки (у технологічному сенсі) та

складові, що забезпечують комунікаційний процес між комунікатором та отримувачем інформаційного повідомлення.

Зважаючи на темпи розвитку ІКТ, проблеми розуміння поняття "комунікація" мають досить об'єктивний характер. Так, тлумачний словник пояснює комунікацію як шлях повідомлення, зв'язок одного місця з іншим або специфічну форму взаємодії людей у процесах їхньої пізнавально-трудової діяльності, яка відбувається, основним чином, за допомогою мови [10]. В той же час, на сьогодні до поняття комунікації, у зв'язку із стрімким розвитком технологій та проникненням інформаційної сфери майже в усі інші сфери життєдіяльності особи, суспільства та держави, семантично додалися певні ознаки, властиві різним галузям знання. Американський вчений-психіатр Ю. Рюш виділив 40 різних підходів до комунікації в різних сферах (архітектурі, антропології, психології, політиці та інших) [11]. Внаслідок того, що процес комунікації може набувати різних форм в залежності від кількості його дійових осіб, цілей задіяних сторін, каналів, що використовуються, засобів, стратегій і т.п., у теорії комунікації розроблено досить велику кількість моделей [3]. Серед них існують і галузеві (прикладні) моделі, що висвітлюють ознаки та зв'язки, вирішують питання, найбільш властиві для тієї чи іншої окремої системи знань. Зокрема, Почепцов Г.Г. в рамках теорії комунікації розрізняє загальні соціологічні, психологічні та семіотичні моделі, що були обґрунтовані видатними діячами світової науки. Зроблений ним детальний аналіз видів комунікації (візуальний, вербальний, перформансний, міфологічний, кризовий, міжнародний) також супроводжений відповідними моделями та прикладами їхнього застосування [4].

Найбільш цікавими з точки зору технологічних аспектів інформаційно-комунікаційного підходу на структурному рівні виявилась низка моделей, особливості яких автор хотів би зазначити.

Семіотичні моделі

Модель Романа Якобсона.

Цікава у контексті нашого дослідження у концептуальному значенні за наявності певних складових комунікативного процесу. Її графічне зображення представлено на рис. 1.

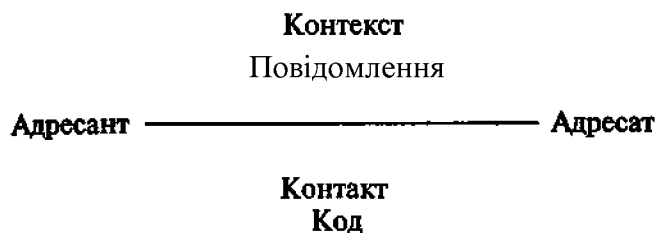

Рис. 1. Модель комунікації Романа Якобсона.

Створювалась для представлення мовної комунікації та відокремила такі її важливі складові (разом із відповідними функціями комунікації):

контекст – із орієнтованою на нього референтивною функцією (посилання на об'єкт, про який йдеться); *зміст* – оформлений

поетичною функцією, що не відображає суті повідомлення (на відміну від риторичної за Дюбуа Ж. та Еделін Ф. [12]); *код* – із пов'язаною з ним метамовною функцією, що дозволяє сформувати загальний тезаурус між адресантом та адресатом; підтримка *контакту* – що забезпечується технічно фатнесною функцією (менш значима для нас складова); *адресат* – на якого спрямована конативна функція як вплив; *адресант* – з семантичною функцією, що формує відношення самого ініціатора комунікативного процесу до змісту повідомлення.

Концепція Еко

Коло питань, розглянуте італійським фахівцем з семіотики стосовно сутності суспільної комунікації досить широке. Воно стосується моделей масової культури, значення візуальної комунікації та багатьох інших питань щодо комунікативного процесу. Втім, на думку автора, досить важливим є зауваження У.Еко, що далеко не всі комунікативні феномени можливо пояснити за допомогою лінгвістичних категорій. Крім того вчений наголошував, що у природній мові зміст виявляється заданим заздалегідь. Це твердження наводить нас на думку про можливість технологічного розподілу процесу створення інформаційного повідомлення на окремі складові, які відповідають за формування змісту та символічне його перетворення у відповідності до тієї чи іншої символічної системи. Цікавим є і

посилення загальної моделі комунікації лексикодами (другорядний код), що має конотивне значення, тобто наявність певного знання, яке відоме тільки частині аудиторії, на яку спрямований комунікативний процес. З цієї тези природно витікає, що не тільки адресат і комунікант мають *різні контексти сприйняття* (що, відповідно поглядам Ю. Лотмана, є необхідною умовою комунікації [13]), а й сама аудиторія апріорно перебуває у різних контекстах і, відповідно, вже до початку комунікативного процесу готова до нього.

Прикладні моделі комунікації

Маючи на меті вирішення питань щодо вивчення суспільно-економічних процесів за рахунок дослідження інформаційних потоків методами ІКТ, особливу увагу автора привернула низка прикладних моделей комунікації. Їхня велика кількість зумовлена потребами дослідження та розкриття особливостей комунікативного процесу через призму певної галузі та, водночас, збагачує теорію комунікації. Тому зупинимось на найбільш визначних. Серед них модель *Клода Шенона (математична)*, яка була створена для пояснення хибності передачі інформації технічними каналами під впливом джерела перешкод у теорії інформації і знайшла місце і в теорії комунікації (рис. 2.).

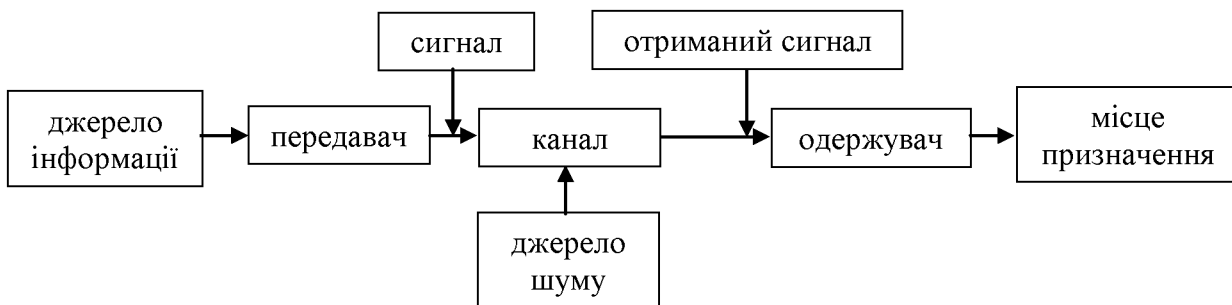

Рис. 2. Схема системи передачі інформації

Так, К. Шенон виділив три рівні комунікації: технічний – пов'язаний з точністю передавання інформації; семантичний – відмінна інтерпретація повідомлення отримувачем від первинного змісту передавача; ефективності – пояснює ступінь змін поведінки отримувача під впливом повідомлення [4]. Центральною ж проблемою, на вирішення якої спрямована модель, є свобода вибору (тобто інформація або ентропія) того чи іншого повідомлення. Інша інтерпретація цієї ж проблеми звучить так: головним стає не те, що сказано, а те, що могло бути сказано. Тут для нас є важливим розв'язання невизначеності, для чого у подальшому розгляді автором вводяться *атрибутивні ознаки* пакету повідомлення, який передається каналом зв'язку і завдяки якому комунікант вилучає певне повідомлення з каналу.

Модель одного із засновників кібернетики *Норберта Вінера*, завдяки поняттю зворотного зв'язку також зайняла значне місце у теорії

комунікації. Її автор зазначає, що ефективність системи, зокрема і суспільної, підвищує інформація про свій стан за рахунок корекції на цій основі керуючих сигналів. Наша інформаційно-комунікативна модель також містить зворотні зв'язки від умов фізичного середовища, що, за сутністю, є інформаційним, які впливають на вибір цілої низки складових у комунікативному процесі (від контексту комунікатора до безпосередньо вибору каналу передачі інформаційного пакету).

Модель Теодора Ньюкомба (соціально-психологічна) привернула нашу увагу через симетричність відносин між суб'єктами комунікації, що знайшло відображення і у наших міркуваннях, наведених нижче.

Приведений нами перелік підходів до процесу комунікації не є вичерпним. Проте їхній розгляд дозволив зробити висновок, що, не зважаючи на самодостатність, моделі семіотичні орієнтовані на

мовні аспекти комунікації, суто лінгвістичні не враховують статистичних характеристик інформаційних потоків, а прикладні моделі в загальному сенсі не враховують змістовних та семантичних ознак повідомлення.

В своїй роботі ми спираємось на певні технологічні засади аналізу інформаційних потоків, де повідомлення є текстом, що за визначенням, є носієм думки, звідки природно витікає зв'язок символічного представлення об'єкта (лінгвістична складова) з його семантичним наповненням як об'єкта реального світу [14, 15]. За рахунок цього стає водночас можливим лінгвістично-статистичне оцінювання мовних ознак комунікаційного процесу та застосування механізмів змістовної і семантичної фільтрації інформаційних потоків.

На додаток наведемо перелік умов, за яких стає можливим інформаційний обмін. Їхній необхідний, сталий, повторний характер надає цим умовам статус законів комунікації [3]:

1. Будь-яка комунікація являє собою взаємодію, що характеризується обміном різного роду інформацією, тому має бути не менше двох сторін, що беруть участь у комунікаційній взаємодії.

2. Будь-яка комунікація як інформаційна взаємодія базується на принципі зворотного

зв'язку, який є необхідною умовою комунікативного акту (закон "зворотного зв'язку").

3. Будь-яка комунікація має знаковий характер. Не існує комунікації без визначеної системи знаків, які можуть бути різної природи (під знаками розуміють предметну інформацію, що використовується для спілкування або інформаційного обміну).

4. "Закон мінімальної основи": для здійснення комунікації необхідна наявність хоча б одного спільного для джерела та приймача елемента основи у вигляді системи знаків або правил отримання та передавання, кодування і декодування інформації.

5. "Закон гетерогенності комунікативних систем" – комунікація можлива лише за умови неспівпадіння (не повного співпадіння) інформаційних потенціалів систем, що взаємодіють.

Умови ці, так чи інакше, вже були означені нами у процесі розгляду окремих аспектів моделювання комунікативного процесу [14, 15]. Крім того, вони знайшли безпосереднє відображення та врахування при створенні інформаційно-комунікативної моделі суспільної комунікації (рис. 3.).

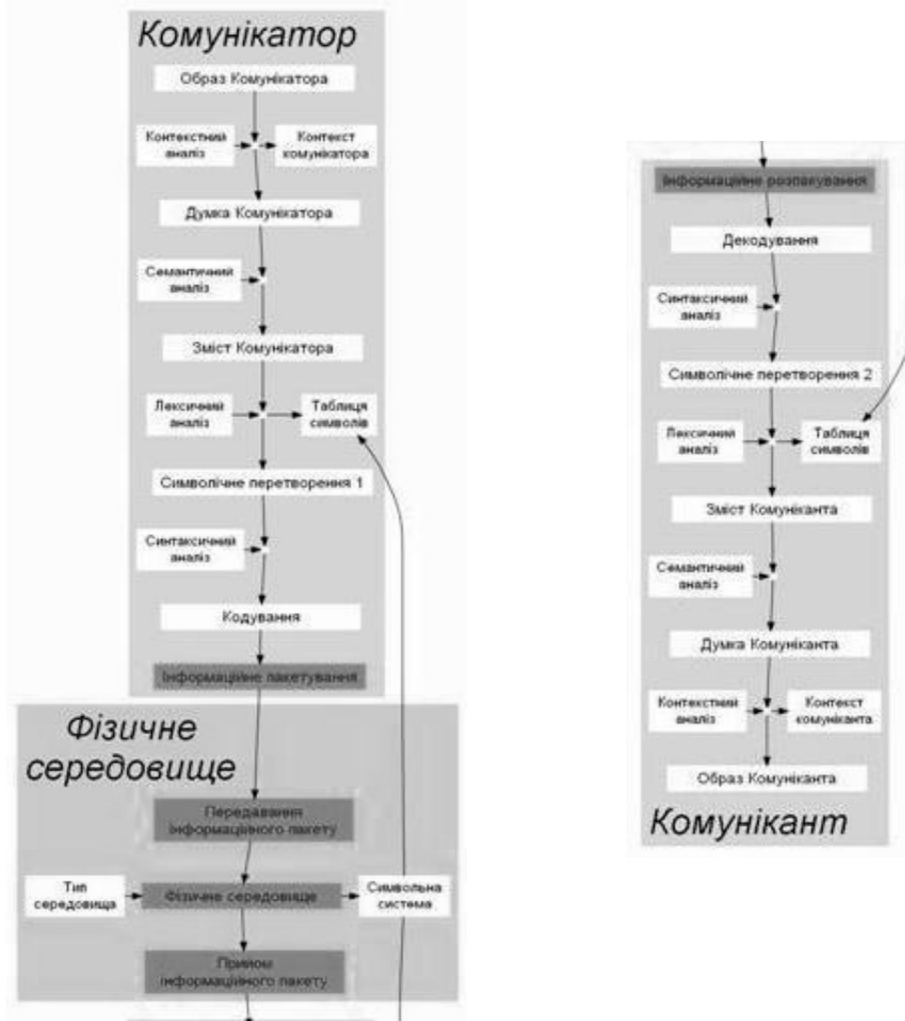

Рис. 3. Схема інформаційно-комунікативної моделі суспільної комунікації

Отже, модель суспільної комунікації, запропонована автором, призначена для вивчення соціально-економічних явищ через дослідження інформаційних потоків електронних ЗМІ з використанням ІКТ. Базується модель на уявленні, що комунікативний процес мотивований необхідністю комунікатора, що має певні наміри, в той чи інший спосіб передати до наявного або гіпотетичного комунікатора (отримувача) деякий образ, стан, досвід, тощо у контексті спільної діяльності через фізичне середовище. Вона враховує вибір оптимальних сигнальних та символічних систем відповідно до контексту, семантики, змістовної складової і вибір способу кодування та пакетування інформаційного повідомлення для передачі його каналом, що обумовлений середовищем, у якому відбувається процес комунікації. При цьому, згідно моделі, продуктом діяльності комунікатора є інформаційне повідомлення, сформоване у пакеті, який має *атрибутивні ознаки* і розміщене в каналі передачі (інформаційний пакет). В подальшому комунікант вилучає за ознаками пакетоване повідомлення з каналу і виконує зворотне, по відношенню до дій комунікатора, його перетворення.

Модель, побудована таким чином, дозволяє обґрунтовано використовувати різні методологічні аспекти ІКТ на різних рівнях дослідження суспільно-економічних явищ у потоках інформаційних повідомлень електронних ЗМІ. Зокрема, запропонована модель надає можливість зробити припущення про розподіл методів лінгвістичної фільтрації за їхніми властивостями у процесі автоматизованої рубрикації інформаційних повідомлень з метою визначення таких безпекових ознак як "тенденції загрози" та "тенденції розвитку" соціально-економічної сфери. Так, емпіричне дослідження, проведене нами за допомогою інтегратора новин Wwell (wwell.com.ua) свідчить, що лінгвістично-семантичні фільтри є основою рубрикації

повідомлень за галузевою ознакою, лінгвістично-змістовні фільтри надають можливість автоматизовано виокремлювати повідомлення, в яких висловлюються "наміри", а не факти, метод лінгвістично-статистичного оцінювання повідомлень - визначити "тональність" та "маніпулятивність" повідомлень.

Результати цієї роботи проілюстровано рисунком 4, де повідомлення висвітлює одну з гучних проблем російсько-українських (позначено дескриптором відповідної ознаки (метатегом) лінгвістично-змістовної фільтрації "УКРАИИ") відношень у галузі аграрно-промислової сфери (відповідний лінгвістично-семантичний фільтр "Агропромышленный комплекс"). Додаткові автоматично сформовані метатегги розкривають:

- змістовну складову (метатегг ключових слів повідомлення "ПРОИЗВОДИТЕЛ : КАЧЕСТВ : ПРОДУКТ : ПИТАН : ОТВЕТСТВЕН : ПРОДУКЦ : ДОКУМЕНТ : МИНИСТР : УКРАИИ : КОНТРОЛ") проблеми та шлях її подолання - *якість продуктів харчування* (за текстом молочних), *документ що підвищує відповідальність виробника шляхом контролю*;

- тональність (метатегги лінгвістично-статистичних ознак: "НЕГ (77,24%)" - негативність та "(87,54%) ПОЗ" - позитивність) подання повідомлення – де *негативність* пов'язана з наказом Роспотребнадзора щодо вилучення з обігу сирів трьох українських виробників, а *позитивність* – з фактом ухвалення КМ України дієвого документу та створенням моделі продовольчого контролю за зразками ЄС;

- *маніпулятивність* (метатегг лінгвістично-статистичної ознаки: "МАН (79,27%)" – характеризується лексикою, що міститься в заяві Олександра Сеня та посиланні на додатковий матеріал про запевнення Росії щодо "сирної війни". Додатковим підтвердженням наявності цих ознак є і рівномірний розподіл негативних та позитивних фактів у рамках одного повідомлення.

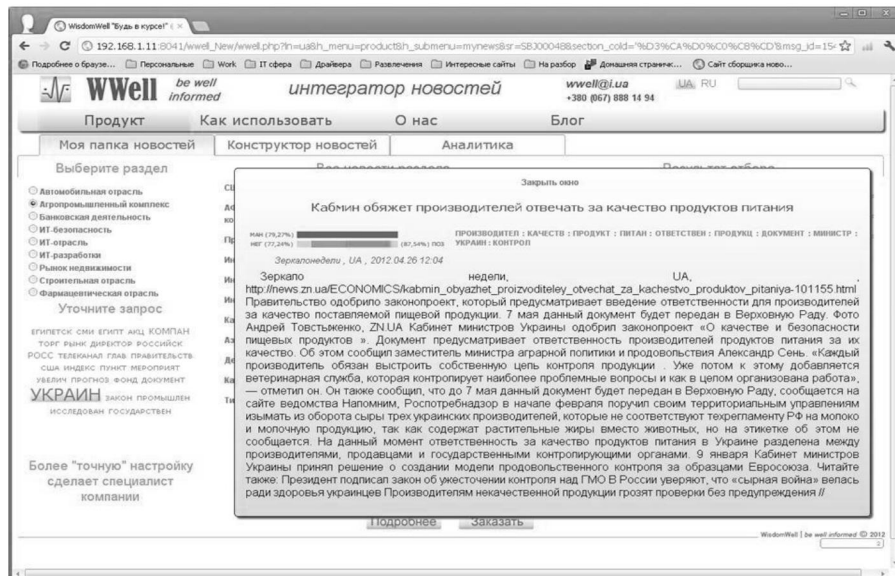

Рис. 4. Приклад автоматизованого позначення інформаційного повідомлення дескрипторами лінгвістично-статистичних, лінгвістично-змістовних та лінгвістично-семантичних ознак

Висновки

На думку автора, розглянута інформаційно-комунікативна модель суспільної комунікації, незважаючи на суто прикладний характер її застосування, має більш загальне значення і може використовуватись для розв'язання низки проблемних питань, що потребують міжгалузевого підходу. Так, розуміння масової сутності явища комунікації через відповідну модель є важливим як з точки зору захисту інформації, так і з точки зору "захисту від інформації", тобто захисту особи та суспільства від можливих негативних впливів на свідомість внаслідок цілеспрямованих прихованих комунікативних процесів. Крім того, моделювання комунікативних процесів відкриває нові можливості підвищення якості державного менеджменту та ефективності використання ІКТ у соціально-економічній сфері.

У подальших дослідженнях автор має на меті використати представлену модель для ґрунтовного вивчення питань виявлення загроз національній безпеці (особі, суспільству, державі) шляхом аналізу потоків інформаційних повідомлень суспільно-політичного простору.

Література

1. Декларация принципов "Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии" от 12.12.2003 // Законодательство и практика масс-медиа. – 2004. – Вып. 1. – С. 16-23.
2. Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки" від 9 січня 2007 року N 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16)

[bin/laws/main.cgi?nreg=537-16](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16). 3. Василік М.А. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. проф. М.А. Василюка. — М.: Гардарики, 2003. — 615 с.: ил. 4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. / Г.Г. Почепцов. — М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер" — 2001. — 656 с. 5. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации. / Г.Г. Почепцов. — М. Центр, 1998. - 352 с. 6. Семенов Э. П. Развитие информационного пространства и прогресс общества / Э.П. Семенов // Научно-техническая информация. Сер.1. Организация и методика информационной работы. – 1997. – №1. – С. 1–12. – (Общий раздел). – Библиогр.: с. 11–12 (46 назв.). 7. Семенов Э. П. Информационный подход к познанию действительности / Э.П. Семенов – К.: Наукова думка, – 1988, – 240с. 8. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики). Монографія. / В.С. Цимбалюк – К.: "Освіта України", – 2010, – 388 с. 9. Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції. / В.М. Брижко, О.М. Гальченко В.С.Цимбалюк, О.А.Орехов, А.М.Чорнобров – К.: – "Інтеграл", – 2002, – 220 арк. 10. Большой энциклопедический словарь / – М.: Большая Российская энциклопедия, СПб.: "Норит", 2000. – 1456с. 11. Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации: учеб. пособие / В.Б. Кашкин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – 175с. 12. Общая риторика: Пер. с фр. / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.; Общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева. – М.: Прогресс, 1986. – 392с., ил. 13. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. / Ю.М. Лотман – М.: Гнозис; Издательская группа "Прогресс", 1992. – 272с. 14. Хатян О.А. Технологічні засади побудови моделі аналізу потоків інформаційних повідомлень. / О.А. Хатян // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009, – № 2(5) – С.43–49. 15. Хатян О.А. Методологічні засади дослідження інформаційно-суспільних явищ. / О.А. Хатян // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2010, – № 3(7) – С.90–95.

Путем анализа существующих научных подходов и моделей автору удалось определить признаки и технологические составляющие процесса общественной коммуникации с точки зрения анализа потоков информационных сообщений. Полученные результаты позволили создать прикладную информационно-коммуникативную модель общественной коммуникации и применить ее в процессе исследования социально-экономических явлений.

Ключевые слова: информационное пространство, семантика, безопасность, коммуникативные процессы, информационно-коммуникативная модель, лингвостатистические, лингво-содержательные, лингво-семантические, признаки, фильтры.

In the article an author conducted the analysis of existent scientific approaches and models of process of communication, to define signs and technological constituents of process of social communication from the point of view of analysis of threads of information messages. The got results allowed to create the applied of informatively-communication model of social communication and apply it in the process of research of the socio-economic phenomena.

Key words: informative space, semantics, safety, communicative processes, informatively-communicative model, linguistic and statistical, linguistic and content, linguistic and semantic, signs, filters.